

Acta

Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni

2017
roč. 9/č.3

FAKULTA FILOZOFICKÁ
ZÁPADOČESKÉ
UNIVERZITY
V PLZNI

HÁJEK, Martin (2014): *Čtenář a stroj. Vybrané metody sociálněvědní analýzy textů.* Praha: Sociologické nakladatelství

Jednou z charakteristik, kterou můžeme připsat současné společnosti, je to, že je založena na nadprodukci textů. Společnost je přesycená texty různé povahy – od dokumentů produkovaných státními aparáty, přes mediální a politická sdělení, k blogům a komunikačním sdělením na sociálních sítích. Tato textová nadprodukce samozřejmě poskytuje vhodný terén a zdroj dat pro různě zaměřené analýzy a snahy o jejich interpretaci. V mnohých případech ale může být složité textovým terénem úspěšně projít a výzkumník v něm může často zapadnout, ztratit se, případně pomocí triviálních postupů dojít ke stejně triviálním závěrům. Kniha Martina Hájka *Čtenář a stroj. Vybrané metody sociálněvědní analýzy textů* představuje kompas, který může značně usnadnit orientaci v textovém terénu. I přes to, že v českém prostředí se nejedná o první pokus přiblížit čtenáři to, jakým způsobem pracovat s texty na úrovni sociální vědy, jedná se zcela určitě o jednu z nejzdařilejších (ne-li vůbec nejzdařilejší) monografií, která se tomuto tématu v českém prostředí věnuje. Autor se v knize velmi pochopitelným a názorným způsobem pouští do představování různých technik použitelných ke strojovému a lidskému čtení textů a naznačuje možné způsoby další práce s nimi. Martin Hájek nejprve přistupuje k obecnému vymezení toho, jak je možné chápat text na úrovni sociálních věd, jak je možné ho kategorizovat a dále s ním pracovat. Následně autor přechází k detailnímu představení metodologických postupů, kterými je možné uchopit text a interpretovat textový terén, konkrétně autor představuje tři robustní metodologické

přístupy ke studiu textů: obsahovou analýzu, analýzu diskurzu a analýzu narativů. Bylo by asi nadbytečné se v recenzi věnovat hlubšímu rozboru charakteristik jednotlivých technik, proto se pokusím zaměřit spíše na obecnější pohled.

Všechny výše jmenované techniky jsou popsány srozumitelnou formou, díky čemuž se domnívám, že je pochopí (a při průběžném zkoušení – při čtení knihy jsem měl spuštěný program MAXQDA11+ a snažil jsem se replikovat část postupů, tak jak o nich autor psal) každý, kdo se o to bude alespoň trochu snažit. Na rozdíl od toho, aby se autor zaměřoval na rozmáchlé a nic neříkající akademické floskule, směřuje své úsilí k charakteristice představovaných postupů. Ta je vedena v linii: charakteristika techniky – využití techniky lidským čtením – využití techniky strojovým čtením – ilustrace vybraných postupů. Popis technik na mě působí nedogmaticky, tzn. autor si (jak je v mnohých „metodologických brožurkách“ zvykem) nenárokují právo na to, že jím používané metodologické postupy jsou jediným správným pohledem. Na rozdíl od již zmiňovaných „metodologických brožurek“ (které nebudu blíže specifikovat) také kniha Martina Hájka působí tak, že autor se v oblasti analýzy textů pohybuje (což dokládá i jeho publikační činnost) dlouhodobě a dokáže velmi vhodně ilustrovat charakterizované metodologické postupy na příkladech z vlastního výzkumu. Výše jsem recenzovanou publikaci označil jako kompas, který může čtenáři poskytnout orientaci v textovém terénu. Kniha napomůže výzkumníkovi, aby nezabloudil v textech, hned něko-

lika způsoby. Jednak tím, že předkládá sérii možných způsobů, jak se pustit do analýzy textů. Dále také tím, že představuje základní postupy, jak očistit datový korpus a připravit ho k analýze, a následně představuje úvodní kroky, jak se do samotné analýzy textu pustit (frekvenční analýza, KWIC, sestavení frekvenčního slovníku atd.). V tomto ohledu oceňuji také to, že autor na základě svých zkušeností napsal program, který podle mě v kombinaci s AntConc a dalším softwarem k analýze textů (já používám MAXQDA11+; autor uvádí např. Atlas.ti, NVIVO nebo Qualrus) tvoří vhodný nástroj k prosekání se textovou džunglí.

Z pohledu politologa, jehož výzkumný terén je z větší části založen právě na textových datech, jsem byl z knihy po jejím přečtení nadšen. Jednak na mě kniha působila tak, že mi pomohla vyjasnit postupy, u nichž jsem si

nebyl jistý (zejména v kapitole věnované CDA), a zároveň byla pro mě inspirativní, neboť při jejím čtení mě napadlo několik možností pro další směřování výzkumu. Současně na mě jako na čtenáře měla kniha dopad v tom smyslu, že mi představila možnosti toho, jak řešit dilema v přechodu mezi strojovým a lidským čtením textů.

Jako recenzentovi knihy Martina Hájka je mi trochu trapné, že recenze je psána v superlativech a neobsahuje ani náznak kritiky, ale publikace podle mě představuje světlý ostrůvek v moři „metodologických brožurek“ a pokud se čtenář recenze rozhoduje o tom, zda se chce věnovat analýze textů, tak lze doporučit jednoznačně knihu *Čtenář a stroj. Vybrané metody sociálněvědní analýzy textů*.

Petr Krčál*

KARASIK, Vladimír Ilič (2015): *Jazykovaja spiral. Cennosti, znaki, motivy*. Volgograd: Paradigma.

Nová monografie Vladimíra Iliče Karasika *Jazyková spirála: hodnoty, znaky, motivy* je věnována aktuálním problémům takových směrů současné jazykovědy, jako jsou axiologická lingvistika a teorie diskurzu, lingvistická personologie, lingvistická konceptologie, naratologie a logicky navazuje na předchozí práce od tohoto autora (Карасик 2010; Карасик 2013; Карасик 2015; Карасик 2002; Карасик 2009).

Projevy principu antropocentrizmu, které jsou charakteristické pro současný stav vývoje v jazykovědě, mají řadu typických důvodů. Jde především o jejich projevy a realizaci v nejrůznějších

paradigmatech, což je nejzřetelnější při vyčlenění vzájemně propojených a souvisejících předmětů studia, jakými bezesporu jsou hodnoty, jazykové hodnoty s jazykovou osobností, komunikativní modely a vektory chování. Proto zmíněným otázkám a problémům věnuje autor celé tři kapitoly z předkládané monografie.

V první kapitole jsou zvoleny k prostudování a analýze axiogenní (generující hodnoty) situace, v nichž lze nalézt koncentrovaný výraz morálních a/nebo utilitaristických hodnot, které nacházejí výraz v žánrech diskurzu a různých typech textů, zahrnujících

*PhDr. Petr Krčál, Ph.D., Katedra politologie a mezinárodních vztahů, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni, petrkrchal@gmail.com.

paremie, mýty, legendy, jinotaje, anekdoty a dalších typologicky podobné texty. Autor poznamenává, že seznam axiogenních situací je velmi rozsáhlý a v určitém smyslu slova jej můžeme vztáhnout k seznamu námětů světové literatury (na s. 8). Co do podrobnosti patří analýza axiogenních situací v apokryfickém díle *Knih moudrostí Ježíše, Syrachova syna*, dále pak jinotaje, aluzivní aforizmy, komické paremie, anekdoty o nových Rusech a televizní seriály k nejzevrubnějším, což umožňuje stanovit dílčí korelace mezi typy textu/žánru a hodnotami, které jsou v nich fixovány.

Za nejvyšší hodnotu v jednání je v apokryfických moudrech a poučení, vyznačujících se přímočarou didaktickou linií, považována moudrost a základní ctnosti, určující chování moudrého člověka: bohabojnost, skromnost, pravdomluvnost, čestnost, upřímnost, laskavost, ušlechtilost a další.

V axiologickém rozboru a analýze ve zvolených podobenstvích autor zprv, dedukuje základní hodnoty, usouvztáženě s dodržováním etických norem a plněním utilitárních předpisů; zadruhé, navrhuje trojrozměrný model hodnocení pro kvalifikaci situace z nejrůznějších úhlů: charakteristiku hodnocení povahy věcí (to, co je hodno schválení/odsouzení, lítosti/výsměchu), subjekty (pozorovatel v roli konstatujícího subjektu nebo činitele, zaměřený na přetváření skutečnosti), objektivní hodnocení způsobu umožňujícího různým subjektům hodnotit stejnou situaci odlišným způsobem; zatřetí, stanovení typických vztahů mezi jednotlivými hodnoticemi lokalizacemi, orientace a tonality a zároveň ukazuje na frekvenci jejich projevů, např. hodnocení subjektivního činitele je zpravidla kladné nebo záporné, zatímco lítost je

převážně typická z pohledu pozorujícího subjektu (s. 49–77).

Čtenáře bezpochyby zaujme ta část monografie, která je věnována analýze axiogenních situací v anekdotách o nových Rusech a jejichž obraz vyvolává krajně negativní reakce a „*ostré protesty představitelů inteligence, prožívající deziluze v souvislosti s hlavními výsledky změn hodnot ve společnosti*“ (s. 139), stejně jako stereotypy chování a hodnoty obsažené v americké lingvistické kultuře (s. 140–156). Pozornost si zaslouží především závěr o zákonitém růstu významu nepřímých poučení a moudrých rad, vyčleněných autorem na základě analýzy televizní ságy „*Star Gate*“ (Hvězdná brána) a prezentovaných v hravé podobě, v humoristickém nebo oddechovém pojetí diskurzu, poněvadž bezprostřední poučná složka není vždy účinná (s. 157).

V monografii je navržen nový směr rozvoje lingvistické personologie i s ohledem na hodnotové poměrování komunikace, a to vše současně se stanovením hodnotové orientace a výstavby axiologických modelů osobnosti. Ve druhé kapitole recenzované monografie se posuzují lingvisticky relevantní charakteristiky osobnosti. Ty jsou součástí psychologie a psychiatrie (psychofyzické, dispoziční a dimenzionální typy) a do určité míry korelují s klasifikačními typy jazykových osobností tak, jak jsou již prezentovány v jazykovědných výzkumech.

Vyčlenění a prezentace dispozičního typu umožňuje autorovi diferencovat osobnosti nejen podle jejich vzájemného vztahu, ale i dle vztahu k okolnímu světu a dalším osobnostem a hodnotám, stejně jako charakterizovat specifické výrazové podoby vztahů v komunikativním chování určitého psychologického typu. Za velmi zajímavé lze pokládat

vyčlenění a popis prioritních projevů osobnosti, především však samo prezentace, manipulace a kriminálního povědomí v komunikačních typech, které jsou dnes dominantní.

Prezentaci sebe sama lze dnes nejzřetelněji zaznamenat v diskurzu masmédií, reklamním diskurzu a v komunikaci po internetu. Zde je nejlépe vyjádřena v komunikativním chování ironického komentátora, vedoucího televizní relace, subjektu reklamního textu a projevuje se podle autorova názoru ve zvláštní podobě publicity – „*specifické srdečnosti, zvýrazněné emocionalitě a neustálé připravenosti změnit komunikaci do oddechové podoby*“ (s. 362).

Autor prezentoval popis tak složitého a mnohotvárného jevu, jakým je manipulace, a došel k jediným možným a zákonitým závěrům, že zejména v současné institucionální komunikaci se zvyšuje úroveň manipulativní složky, což ústí do degradace systému hodnot ve společnosti. V monografii je taktéž analyzována kriminalizace současného ruskojazyčného vědomí, což se stává výrazným znakem současného života. Indikátorů uvedeného jevu je více, především pak nápadně zvýšená frekvence písní „spodiny“ ve vysílacích časech televize i radia, stejně jako dominance námětů v mediálním prostředí, v nichž surovost a násilí převažují. Dochází rovněž k aktivním průnikům argotu a žargonu do běžné mluvy a institucionální komunikace, což se projevuje rezonizací norem chování, v nichž normy obvyklé pro vězeňské prostředí se aktivně etablojí v běžné kultuře apod.

V kapitole 3 se autor věnuje otázkám definování interpretačních vektorů pro osvojení skutečnosti a pojetí hodnotového systému. V. I. Karasik využívá své zkušenosti z komplexní analýzy v podobě všech přístupů k interpretaci

diskurzu využívajících objektové, subjektové a rovněž instrumentální charakteristiky, které též korelují s bárovým poměřováním diskurzu – především toposem, formátem a hodnocením způsobu.

Jedním z důležitých a teoreticky významných přínosů, které jsou autorem prezentovány v dané části, jsou podle našeho názoru především formulace a vyčlenění pojmu dílčích osobností na základě jejich tendence k určitému způsobu reakce – instinktivní, promyšlené a intuitivní, na straně jedné a na straně druhé pak typ textů, které lze dát do souvislosti s uvedenými reakcemi a určitým způsobem zvládnáním reality. Analýza a rozbor podobných textů, jednotlivých konstrukčních námětů, spouštěčů posttraumatického chování a způsobů „přemostění“ umožňuje popis interpretačních orientačních charakteristik v pochopení světového názoru člověka a chování, které obsahují, stejně tak umožňuje odhalit axiogenní situace a vysvětlit změnu koncentrace hodnotících poloh se současnou změnou způsobu jejich verbální reprezentace.

Autor rozvíjí obdivuhodně velké množství aktuálních otázek a sfér vědecko-výzkumné problematiky, přičemž jejich pomyslným interpretačním centrem se stávají hodnoty a situace z hlediska hodnotového a generačního pohledu. I když přístup synergetické interpretace umožňuje souběžně sledovat skládání sil v širších souvislostech, a tím i do hloubky objasňovat procesy, které vedou ke správnému pochopení současné reality, přesto jasnost, jednoznačnost a návaznost logických souvislostí v takto pojaté šíři může činit i poučenému čtenáři určité problémy. Jako nesporný přínos monografické studie je zapotřebí hodnotit také nový

pohled na fakta z našeho života, jež byla nahlížena dosud optikou zažitých stereotypů, stejně tak jako i ostatní směřování a modely chování, které jsou vyjádřeny v jazyce. Dílu nelze upřít čtivost, poněvadž takové komplexnosti zpracování nastíněných otázek nebylo dosud v odborné literatuře podobného zaměření dosud dosaženo.

Recenzovanou monografii lze tudíž doporučit odborníkům z různých oborů jazykovědy i věd příbuzných, především pak z teoretické lingvistiky, lingvokulturologie, lingvopersonologie, teorie komunikace a diskurzu, nauky o žánrech, lingvokonceptologie, socio a pragmatolingvistiky, narologie a dalších. Bezpochyby bude zajímavá i pro běžné čtenáře a vůbec pro všechny, kteří nejsou lhostejní k otázkám lidského světonázoru, harmonizace v oblasti komu-

nikace, chápání reality, současné epochy v její komplexnosti a sebe sama.

Další použité zdroje

- КАРАСИК, Владимир Ильи (2002): *Языковой круг: личность, концепты, дискурс*. Волгоград: Перемена.
 КАРАСИК, Владимир Ильи (2009): *Языковые клубы*. Москва: Гнозис.
 КАРАСИК, Владимир Ильи (2010): *Языковая кристаллизация смысла*. Москва: Гнозис.
 КАРАСИК, Владимир Ильи (2013): *Языковая матрица культуры*. Москва: Гнозис.
 КАРАСИК, Владимир Ильи (2015): *Языковое проявление личности*. Москва: Гнозис.

Jiří Korostenki*

KYNCL, Vojtěch (2014): *Stroje na smrt. Plynové vozy a nacistická technologie konečného řešení*. Praha: Nakladatelství Epoque a Nakladatelství Historického ústavu AV ČR.

Kniha Vojtěcha Kyncla *Stroje na smrt* se zaměřuje na zpracování problematiky pojiždých plynových komor používaných nacisty během druhé světové války k zabíjení svých politických, ideologických a dalších odpůrců, mezi nimi především Židů. Autorovým motivem k sepsání takto pojaté práce bylo poskytnout odbornou literaturu zabývající se plynovými vozy, o nichž, podle něj, dosud „*neexistovala ani jedna publikace, na rozdíl od nacistické ‚euthanasie‘ nebo táborů ‚operace Reinhardt‘*“ (s. 17). S touto tezí však nelze souhlasit, neboť to jsou právě knihy o „eutanazii“ z pera

proslulého odborníka na tuto problematiku, Ernesta Klee, který se kontextuálně obšírně zabývá taktéž těmi momenty, jež jsou stěžejní pro Kynclovu práci, a to v mnohem subtilnějších a komplexnějších detailech. Také existuje relativně velké množství knih, které se monograficky zaměřují na fungování vyhlazovacího tábora v Chelmnu and Nerem, jenž nechvalně proslul používáním plynových vozů a který v Kynclově práci zastupuje jednu ze stěžejních kapitol knihy. Navíc, mnohé z těchto prací, především polské provenience, nejsou v knize zmíněny a autor s nimi nepracuje, což je škoda, neboť

*Doc. Mgr. Jiří Korostenki, CSc., Katedra germanistiky a slavistiky, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni, jkoroste@kgs.zcu.cz.

díky důkladnější heuristice v tomto směru by bylo možné vypracovat fundovanější přehled nad dosavadním badáním vtělený do vytyčeného výzkumu.

Na druhou stranu, v českém prostředí, a zejména v jeho širší čtenářské obci, tedy nejen té odborné, zastupuje kniha zajímavý počín, jenž českým čtenářům zprostředkovává ucelený vhled do problematiky vývoje plynových vozů, který v této podobě na českém (stále záměrně zdůrazňuji územně-jazykový rámec čtenářské obce) trhu chybí. Kniha je psána čtivým způsobem, charakteristickým pro literaturu faktu. Rozsah použitých historických pramenů je však poněkud chudý. Je ale nutné uvítat ty prameny, které pocházejí z německých archivů.

Kniha je členěna do několika kapitol, přičemž značné místo je věnováno tématům, která s plynovými vozy sice souvisela, ale jak podotýká sám autor, byla již podrobně zpracována na jiných místech. Jedná se především o zmíněnou „eutanazii“ či problematiku táborů okamžitě vyhlazení Belžec, Sobibor a Treblinka, tj. táborů Operace Reinhardt, přičemž tato témata jsou v knize umístěna jaksí na úkor potenciálního hlubšího rozboru stěžejního tématu, kterým jsou plynové vozy. Ačkoli kniha obsahuje kapitoly věnované konkrétním táborům, v nichž mobilní plynové komory operovaly, najmě se jedná o Chełmno and Nerem a Malý Trostinec, tábor známý jako „běloruská Osvětim“, nejsou tato témata dostatečně rozpracována vzhledem k snadno dostupným pramenům, především v případě Chełmna. Při reflexi zařazení dvacetistránkové citace (v mnohé literatuře již tolikrát použité) v kapitole o Chełmnu se nabízí otázka, zda by

nebylo korektnější raději rozvést některé další momenty z táborové historie, zejména ty, které se týkají jeho druhé funkční fáze, než vyplnit místo rozsáhlou citací, odkud bylo možné vybrat jen ty nejdůležitější informace v souladu s konceptem knihy.

Rozečtením kapitoly o Malém Trostinci, jenž je méně probádaným táborem, s nímž mohla být česká veřejnost seznámena například prostřednictvím dokumentu Lukáše Příbyla *Zapomenuté transporty*, se v čtenáři nepochybně probouzí zvědavost, které informace v této samostatné kapitole najde. Ve výsledku se však oddíl zabývá obecnou perzekuční politikou v Bělorusku v době druhé světové války a na informace vážící se přímo k Trostinci nezbývá příliš místa. V zásadě lze říci, že prezentace tábora je zde vyjádřena reprodukcí vzpomínek českého vězně Hanuše Münze. Jeho zařazení je však kladem knihy, neboť jak autor podotýká, jedná se o jediného dohledaného Čecha, „*který se dostal do bezprostřední blízkosti stroju na smrt*“ (s. 189).

Mnohá více méně nesouvisející témata s hlavní linií práce vytlačují jiná, která by do kontextu pasovala lépe. Zcela tak chybí zmínka o Fortu VII a nejsou zde rozvedeny aktivity Langeho komanda na dnešním polském území, ani nejsou uvedeny další experimenty nacistů s hromadnou likvidací obětí, např. nahnání lidí do jámy s nehašeným vápnem a vodou v lese Kazimierza Biskupi nedaleko Chełmna či experimentální zabíjení v lese Niesłusz-Rudzica, přestože na podobných experimentech autor, zdá se, bazíruje.

Na druhou stranu je třeba ocenit strukturu práce, která se věnuje i tak málo známým místům, jako je tábor v Sajmišti v dnešním Srbsku (chybí však již návaznost na výzkum britské foren-

zní archeoložky Sturdy-Collsové, která se problematikou tábora v posledních letech zabývá). Taktéž přínosný je důraz na fázovost ve vzniku plynových vozů, jež autor dělí do generací, či jeho snaha poskytnout čtenáři ucelený přehled v organizační a personální struktuře zákulisí vývoje plynových vozů.

V knize je však patrná nevyjasněnost, nepřesnost a nejednotnost v přepisu či opisu názvů cizích míst či jmen. Skloňování názvu Działdowo (s. 120), problém s formou názvu Koło (s. 121, 164), Blagovčina, podle ruského originálu by mělo být Blagovščina (s. 179), Władysław namísto Władysław (s. 134), Włodawa namísto Włodawa (s. 209) atp. Na s. 245–249 se objevuje v podtitulku název Chełmno oproti do té doby autorem používané polské varianty Chełmno. Problematičtější však je užívání různých příjmení či jmen pro tutéž osobu: Winer a Bajler (s. 130, 138), Ernst Lerch a Otto Lerch (s. 268, 275). Na jedné straně knihy autor chybně uvádí křestní jméno posledního treblinského velitele Kurta Huberta Franze, přezdívaného Lalka, když jej nazývá Karlem (s. 270), přičemž o několik vět později jej uvádí pod správným jménem Kurt, nicméně zcela mylně dodává, že byl prvním velitelem Treblinky.

V úvodu knihy Kyncl píše, že od roku 1960 probíhaly v SRN první soudní procesy, které daly krutým zločincům lidské tváře (s. 16), přičemž na s. 271 se nyní již správně vyjadřuje o procesu z roku 1951 s pachatelem Treblinky Hirtreiterem. Zapomíná však již například na procesy se sobiborskými zločinci E. Bauerem (1949–1950) či H. Gomerskim (1950). K tomu se váže další autorem fabulovaná informace, že v případě Sobiboru se dlouho nedařilo dohle-

dat žádného pachatele, přičemž řeč je o situaci z konce padesátých let (s. 270).

Věcně nesprávná je pak informace na s. 33, kde autor tvrdí, že v roce 1941 „se ve vyhlazovací tábor německých a polských pacientů židovského původu a vyznání změnila psychiatrická léčebna v polském Chełmu nedaleko Poznaně“. Dále je uvedeno, že toto zařízení se nacházelo v Generálním gouvernementu. Ve východopolském městě Chełm, který však neleží u Poznaně, není doložen žádný vyhlazovací tábor, nejbližším byl od roku 1942 fungující Sobibor, přičemž v Chełmu nad Nerem takový tábor vznikl a autor se jím zabývá ve zvláštní kapitole, nicméně územně byl mimo Generální gouvernement v tzv. Wartheland a také nevznikl z psychiatrické léčebny.

Část knihy popisující tábory Operace Reinhardt obsahuje nejvíce nepřesností, omylů a zmatečně interpretovaných událostí (v případě Belžecu jde o pohřbívání a pálení obětí v rámci jednoho procesu, s. 201, konstrukční prvky původních komor, jež jsou přisuzovány novým komorám, s. 199, či tvrzení, že v Belžecu se se spalováním začalo již na konci léta 1942, s. 225). Jakkoli mohou být vyzdvihnuty souvislosti s hlavním zaměřením práce na konkrétních atributech těchto táborů, které bývají obvykle zkoumány samostatně, autor jich nevyužil. Zcela tak chybí informace o poštovním voze předělaném z iniciativy belžeckého personálu na pojízdnou plynovou komoru (srov. Tregenza 1992, 3), tj. plynový vůz, jenž je ústředním tématem Kynclovy studie. Ani Lorenz Hackenholt, který proslul především jako obsluha belžeckých plynových komor, přestože v knize vystupuje na několika místech, zde není zmíněn jako aktér konverze a testování plynových vozů v Sachsenhausenu (srov.

Kuwałek 2014, 179), což je poněkud překvapivé. Stejně tak není zmíněno, že Christian Wirth, o němž se autor zmiňuje v souvislosti s tábory smrti, se podílel na vývoji plynových komor v programu „eutanasie“ T4. Tak jako v případě známé a dlouhé citace použité v pasáži o Chełmnu, i zde je použita notoricky známá zpráva Kurta Gersteina, která zabírá bezmála pět stran.

Do části o Sobiboru je mylně zakomponováno svědectví esesáka Schlucha vážící se k Belžecu (s. 211), stejně jako jsou za sobiborské vydávány činy Josefa Hirtreitera spojené spíše Treblinkou (s. 210). Výpověď Heinricha Gleye o počátku spalování v Belžecu je zase zakomponována do části o Treblince (s. 225–226). Autor si zde také protiřečí, když nejprve uvádí, že oproti Belžecu fungoval Sobibor bez přerušení (což je velký omyl!), aby o několik vět později napsal, že podle výpovědi personálu byl „několik týdnů dočasně mimo provoz“ (s. 214). Také část pojednávající o Treblince vyplňují dlouhé citace známých výpovědí Jankiela Wiernika. Autor si pak mylně interpretoval závěry soudního procesu proti treblinským pachatelům, kdy se soudu nepodařilo určit, kolik komor obsahovala nová stavba (odhady se pohybují mezi 6–10 komorami), přičemž napsal, že soud nedokázal „přesně určit počet najednou používaných komor, ani jejich kapacitu“. Dále se autor zamotal do počtu komor v jednotlivých táborech, když v případě treblinských komor zmínil: „[...] u šesti starých a deseti nových komor [...]“ (s. 222). Je však známo, že Treblinka měla tři (nikoli šest) staré plynové komory, což ostatně autor sám uvádí o několik stran dříve (s. 216). Kyncl taktéž tvrdí, že „nikdy nebyla využita plná kapacita komor“ (s. 222), což je suverénní závěr. Osobně jsem

totiž od dvou očitých svědků z Treblinky dostal informaci, že při zvláštních příležitostech byly v provozu všechny komory, staré i nové.

Tvrzení, že v Treblince „bylo nutné ještě otevřít hroby a zničit přibližně 800 000 těl obětí“ (s. 226) taktéž neodpovídá pravdě, neboť v Treblince se začalo s kremací ještě během provozu tábora, takže mnohé oběti byly vytažovány přímo z komor na rošty, aniž by byly pohřbeny, a počet 800 000 osob je chápán jako přibližný celkový počet obětí Treblinky.

Když se pak autor zmiňuje o Risieře di San Sabbě (s. 227), neuvádí některé názory, že i v tomto táboře v Terstu mohly operovat plynové vozy. Diskutabilní je také umístění „výjimečného snímku z vyhlazovacího tábora v Belžecu“ (s. 228), který znázorňuje pohřbívání mrtvol. Jak podotkl současný vedoucí belžeckého památníku Tomasz Hanejko, jelikož na snímku vystupují osoby v uniformách vojáků Rudé armády, přičemž ukrajinští dobrovolníci, kteří plnili v táboře strážní službu, byli oděni do jiných uniforem (černých, případně hnědých), s největší pravděpodobností se nejedná o snímek spojený s vyhlazovacím táborem.

Autorův vědecký přístup se vyznačuje činěním unáhlených a jednoznačných závěrů tam, kde lze na základě studia dalších pramenů dohledat konkrétní informace. Kyncl se například táže „kdo byl vlastně útočník?“ (s. 222), jenž zabil Němce (Maxe Bialu/Bilara) v září 1942 v Treblince? On sám jej uvádí pouze jako mladého útočníka, avšak v literatuře o holocaustu je obecně známo jeho jméno. Byl to Argentinec Meir Berliner.

Celý tento problematyczny úsek, jak koncepčně, tak z hlediska faktografických omylů, je navíc vypracován s použitím minimální pramenné zá-

kladny, přičemž mnohdy velice překvapivé informace nejsou „ozdrojovány“, což je však problém, který provází celou knihu, avšak zde je patrný obzvláště. Autor se ale mylí i v obecnějších faktech moderních dějin. Zarážející je například věta, že „v Rakousku byl Dollfussův režim zlomen až v březnu 1938“ (s. 275), přičemž historickým faktem je, že samotný Dollfuss byl zavražděn již v roce 1934.

Na první pohled působí kniha poutavě, což podporuje zejména její struktura. Autor se však neměl pouštět do „okrajových oblastí“, s nimiž evidentně není badatelsky sžít. Práce, jakkoli může čtenáře literatury faktu zaujmout, od něj však vyžaduje jistou dávku kritického nadhledu, kterou však

ve většině nelze očekávat. Svoji funkci pak může kniha splnit jako úvodník do problematiky plynových vozů a plynových komor v době nacismu, určený pro českého čtenáře.

Další použité zdroje

KUWALEK, Robert (2014): *Das Vernichtungslager Belzec*. Berlín: Metropol Verlag.

TREGENZA, Michael (1992): *Christian Wirth and the first phase of „Aktion Reinhard“* (původní strojopisný rukopis v anglickém jazyce, publikovaný v polštině in: *Zeszyty Majdanka XIV*, Lublin 1992).

Michal Chocholatý*

LITERA, Bohuslav (2015): *Cesta na výsluní. Zahraniční politika Sovětského svazu 1917–1945*. Praha: Dokořán.

Nedávno publikovaná kniha *Cesta na výsluní* známého odborníka na ruskou a sovětskou moderní historii Bohuslava Litery představuje formování a mezníky zahraniční politiky Sovětského svazu od jeho vzniku do skončení druhé světové války. Bohuslav Litera publikoval či se podílel na tvorbě několika publikací, které se daným obdobím zabývají, avšak s důrazem na vnitřní transformaci režimu (Litera 2013 nebo Kolonovská et al. 2013) nebo na vojenskou historii (Litera, Voráček a Wanner 1997 nebo Litera 2009). Pokud jde o otázky mezinárodních vztahů a zahraniční politiky, podílel se na rozsáhlé publikaci *Východ* (Litera, Tejchman a Vykoukal 2004), která se věnuje vzniku a vývoji východního bloku během studené války.

Autorova zkušenost a erudice ve vztahu k vybranému tématu se jasně promítají i do *Cesty na výsluní*. Prakticky na každé stránce je patrné, že autor má hluboké znalosti nejen o historickém vývoji v SSSR, ale v celé Evropě. Litera s těmito znalostmi navíc obratně pracuje a je schopen uvádět zkoumané dění do širších souvislostí. Až na výjimky (například dle mého názoru pro téma knihy spíše nepodstatné pojednání vztahu Moskvy k československo-polským jednáním o konfederaci) jsou různé tematické odbočky přínosné pro zkoumanou látku a nejsou příliš dlouhé co do rozsahu a slouží tedy k lepšímu pochopení dobové sovětské zahraniční politiky. Svých znalostí autor také, dle mého názoru velmi záslužně, využívá k tomu, aby se popasoval s některými

*Mgr. Michal Chocholatý, Katedra historických věd, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni, andrzej.k@seznam.cz.

zjednodušenými interpretacemi historických událostí, například v části pojednávající o složité situaci vedoucí k podepsání paktu Ribbentrop-Molotov.

Na řadě míst jsem také s povděkem kvitovala, že autor nepatří mezi tu skupinu historiků, kteří si kladou za cíl přednést čtenářům „jediné opravdové“ dějiny, ale že je ochoten na různých místech informovat své publikum o různých výkladech jednotlivých událostí, aniž by jej nutil některý z výkladů přijmout či zavrhnout. Jako ukázka slouží například pojednání o sovětské politice vůči Německu ve 30. letech.

Kniha je chronologicky řazena a jednotlivé kapitoly jsou od sebe odděleny vybranými historickými mezníky. Domnívám se, že zde se projevila jistá autorova slabost – kterou dovozují z jeho publikačních aktivit – pro historii vojenskou a pro období těsně kolem a během druhé světové války. Již na straně 96 z celkem 269 se tak dostaneme k Mnichovské dohodě a po zbývajících více než 170 stran se od druhé světové – později velké vlastenecké – války nehneme.

Nelze samozřejmě ani v nejmenším zpochybnit nedozírný význam druhé světové války pro moderní dějiny, mezinárodní systém jako celek a Sovětský svaz samotný. Nesouhlasím ostatně hned s první větou knihy, která zní: *„Po první světové válce a po občanské válce v Rusku, která na ni bezprostředně časově navazovala, se zahraničně-politicky naprosto izolované sovětské Rusko [...] stalo po Spojených státech druhou světovou velmocí“* (s. 9).

Domnívám se, že toto postavení získal Sovětský svaz až právě v období druhé světové války. Přesto mne nepoměrně větší pozornost, která je věnována tomuto období v *Cestě na výsluní*, spíše mrzí. Kromě toho, že o druhé světové válce toho bylo na-

psáno mnohonásobně více, než o obdobích předcházejících, která nejsou, pokud jde o ruské, potažmo sovětské dějiny, o nic méně významná, vede uvedený postup i k jistě nevyváženosti v hloubce analýzy.

Zatímco v úvodních částech pojednává autor v každé kapitole vždy o několika letech či o celém desetiletí a tomu odpovídá i charakter uváděných informací, v období válečném sledujeme vývoj pod mnohem větším drobnohledem, zhruba dvou let na kapitolu a tomu odpovídá i zřetelně podrobnější popis událostí. Paradoxně právě válečné kapitoly přitom pojednávají o událostech známých a mnohokrát popsaných, byť tak činí čtivě, přehledně a často je představují v neobvyklých souvislostech. Přitom nevyváženost opačná – kniha zaměřená na leninský Svaz a období vzestupu Stalina k moci – by byla nejen pro mne jako čtenáře zajímavější, ale domnívám se, že na českém publikačním trhu i neobvyklejší a potřebnější.

V průběhu čtení jsem pozorovala ještě jednu pro mne nepřilíš vítanou proměnu textu. Stále větší důraz byl kladen na precizní popis událostí a jejich souvislostí, ale ze zřetele autora se paralelně vytrácela analýza ideologických motivací, osobních motivací a přesvědčení jednotlivých aktérů, které je vedly ke konkrétním krokům. Jakkoliv kniha slibně začíná exkurzem do ideologie formující sovětský režim, později se analýza faktorů jako osobnostní rysy, osobní názory na svět a politiku, společenské determinanty, národní specifika i ideologická východiska z publikace spíše vytrácí (čest výborné pasáže o tom, kterak Stalinova paranoidní povaha hnala vztahy mezi spojenci vstříc studené válce již během válečných let), což je dle mého názoru škoda, protože

právě to považuji za zásadní pro pochopení popisovaných událostí.

Pokud jde o celkový přínos knihy, domnívám se, že je rozdílný podle toho, koho považujeme za cílovou skupinu. Pro zájemce o historické souvislosti v daném období a světovém regionu z řad široké veřejnosti je kniha jistě velmi kvalitní, přínosnou a velmi srozumitelnou četbou. Stejně tak ji lze jednoznačně doporučit i studentům různých oborů sociálních věd, kteří se potřebují seznámit předválečnou historií sovětských zahraničněpolitických aktivit. Coby publikace populárně naučná či výuková funguje ve stávající podobě zcela dostatečně.

Pokud mám knihu hodnotit jako odbornou literaturu a navíc z perspektivy výzkumníka v oboru mezinárodních vztahů, uvítala bych nějaký jednotící cíl, který by kniha sledovala kromě samotného popisu událostí v daném období. I sám autor se podílel na publikaci, která se věnovala vztahům mezi vnitřní modernizací, zahraničněpolitickou izolací a vývojem režimu, a tedy měla jakýsi výzkumný cíl přesahující popis historických peripetií (srov. Kolenovská et al. 2004). *Cesta na výsluní* si žádný takový cíl nestanoví. Návodný snad může být v tomto ohledu samotný název publikace, tedy sledování přerodu izolovaného Ruska těsně po revoluci v jednu z mocností definujících podobu mezinárodních vztahů na budoucí desítky let, nicméně v knize samotné si musíme takovou linku spíše domýšlet, než že by nám ji autor cíleně prezentoval. Stejně tak odkazový a poznámkový aparát odpovídá po formální stránce ve většině textu spíše velmi kvalitním populárně-naučným textům než rigidně odborným publikacím.

Poněkud rozporupně na mne působila „československá okénka“,

tedy výklad o vývoji vztahů mezi Svazem a Československem v jednotlivých částech textu. Za prvé, nejsem příznivcem toho všude vkládat česko(slovensko)u stopu, když to vlastně pro téma není příliš přínosné – a v tomto případě je Československo nepostradatelné spíše sporadicky (legionáři, Mnichov). Za druhé, i pro tato pojednání platí výše zmíněná nevyváženost, a zatímco v prvních částech knihy je československá stopa zmíněna spíše tam, kde je skutečně podstatná, v částech věnovaných válečnému období čteme celé podkapitoly o československo-sovětských vztazích, které při vši účtě nebyly tím nejvýznamnějším, co se v tehdejší sovětské politice vůči světu dělo, a některé pasáže navíc popisují skutečně již mnohokrát popsané.

Co v knize postrádám zcela, je konzistentnější přesah mimo euroatlantickou oblast. Je zde sice zmíněno dění v Asii, ale funguje spíš jako dokreslení sovětského jednání vůči Evropě. Přestože je západní vektor ruské zahraniční politiky, domnívám se, určující pro všechny ostatní směry dodnes, velmi bych uvítala kapitoly sledující vztahy Sovětského svazu s kolonizovanými regiony (nejen) v bezprostředním okolí SSSR, se svobodnými zeměmi například Blízkého východu a podobně. Zpracovat tato témata by bylo jednoznačně přínosné, neboť jim byla dosud věnována nepoměrně menší pozornost v odborné literatuře a té české zejména.

Více pozornosti ostatním vektorům sovětských zahraničních aktivit, více pozornosti věnované ideovým a ideologickým východiskům jednotlivých aktérů a trošku více prostoru pro formativní leninská léta a období bojů o moc by dle mého názoru knize prospělo k celkové vyváženosti, komplexnosti a také výraznějšímu vystou-

pení z řady historických publikací věnujících se zahraniční politice Sovětského svazu. Uvedená doporučení však nemění nic na faktu, že Bohuslav Litera napsal velmi zajímavou, řemeslně zvládnutou a čtivou publikaci, která si zaslouží pozornost zájemců o problematiku meziválečného období nejen ze sovětské perspektivy.

Další použité zdroje

KOLENOVSKÁ, Daniela, LITERA, Bohuslav, REIMAN, Michal a SVOBODA, Karel (2013): *Zrod velmoci*. Praha: Praha.

LITERA, Bohuslav (2009): *Historie Rudé armády 1917–1941*. Praha: Libri. LITERA, Bohuslav (2013): *Druhá revoluce*. Praha: Dokořán.

LITERA, Bohuslav, TEJCHMAN, Miroslav a VYKOUKAL, Jiří (2004): *Východ: Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989*. Praha: Libri.

LITERA, Bohuslav, VORÁČEK, Emil a WANNER, Jan (1997): *Armáda jako nástroj státní integrace SSSR*. Praha: Historický ústav AV ČR.

Magda B. Leichtová*

WALLERSTEIN, Immanuel, COLLINS, Randall, MANN, Michael, DERLUGUIAN, Georgi a CALHOUN, Craig (2016): *Má kapitalismus budoucnost?* Praha: Sociologické nakladatelství.

Ukazuje se, že domněnky myslitelů a politických vůdců 20. století o tom, že do budoucnosti vede jediná cesta, kterou ve svém ideologickém přesvědčení obhajovali vášniví zastánci kapitalismu, komunismu a fašismu, byly dost možná mylné a v současnosti procházíme (stejně jako v následujících letech budeme) obdobím, které přináší překvapivé otřesy a obrovské výzvy, které jsou doprovázeny nebyvalými dilematy s obtížným rozhodováním. Velmi zajímavý pohled na současné, a především budoucí výzvy zkoumá pětice významných autorů (I. Wallerstein, R. Collins, M. Mann, G. Derlugian, C. Calhoun) v knize *Má kapitalismus budoucnost?* a na základě svých sociologických znalostí světových dějin tyto výzvy diskutuje na pozadí domněnky, že na obzoru se rýsuje něco velkého: „*strukturální krize* [...], *jež se ve zpět-*

ném pohledu může jevit jako pouhý úvod k období hlubších obtíží a přeměn“ (s. 11).

Kniha se zabývá fungováním kapitalistického systému a jeho krizemi v průběhu dvacátého století. Řeší jak problém úbytku pracovních příležitostí pro střední třídu, tak možné scénáře budoucího vývoje v ekonomické, ekologické, ale též sociální rovině. Značná pozornost je věnována právě krizovým momentům představujícím hrozbu pro kapitalismus, ať už se jedná o zhoršující se stav životního prostředí nebo o finanční krizi.

Immanuel Wallerstein (s. 21–53) zahrnuje do své části textu explanaci důvodů, které jej vedou k předpovědi zhroutení kapitalistického systému. Ačkoli byl v posledních pěti stoletích kapitalismus kosmopolitní a výslovně hierarchickou světovou ekonomikou, do-

*PhDr. Magda B. Leichtová, Ph.D., Katedra politologie a mezinárodních vztahů, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni, leicht@kap.zcu.cz.

mnívá se Wallerstein, že daná dějinná situace dospěje ke svým systémovým mezím a kapitalismus skončí frustrací samotných kapitalistů. Autor naznačuje, že moderní světový systém, v němž žijeme, nemůže pokračovat dál, neboť se příliš odklonil od rovnováhy a „*už neumožňuje kapitalistům bez konce akumulovat kapitál*“ (s. 53). Z Wallersteinova příspěvku jednoznačně vyplývá, že stávající období je obdobím strukturální krize, přičemž autor ponechává čtenáři dostatek prostoru analyzovat předložená fakta spolu s historickými alternativami a dále rozvíjet možné scénáře probíhajícího boje o nástupnický systém kapitalismu.

Randall Collins (s. 55–98) se oproti prvnímu jmenovanému zaměřuje spíše na specifitější mechanismus zpochybnující budoucnost kapitalismu, v potaz bere především politické a sociální důsledky dopadající v globálním měřítku až na dvě třetiny vzdělané střední třídy. Zdůrazňuje technologické vytěšňování práce stroji ohrožující existenci střední třídy, která dlouhodobě představovala jakýsi „*politický a sociální polštář*“ (s. 12) kapitalismu. Právě zmíněné technologické vytěšňování práce dle autora tlačí vývoj ke kapitalistické krizi, kdy tendence k nerovnosti podkopává (a dle autorova názoru nadále bude) spotřebitelské trhy. Collins je ve svých závěrech oproti Wallersteinovi více striktní, nedává příliš prostoru pro možnou diskusi a jediný aspekt, který zůstává otevřen, je, zda bude přechod od kapitalismu k nekapitalistickému systému v podobě socialistického vlastnictví se silnou centrální regulací a plánováním, které Collins vidí jako jediné východisko, pokojný nebo spíše bouřlivý.

Michael Mann (s. 99–134) se zamýšlí nad řešením problémů kapitalismu

v sociálnědemokratické rovině. Ačkoli díky povaze zdrojů moci vidí Mann budoucnost kapitalismu jako nejistou, se značnou jistotou předpovídá postupně se zostřující ekologickou krizi, která se může změnit až v boj o vodu a potraviny a může vyústit ve znečištění životního prostředí a masivní migraci. Mann dále domýšlí, co by všechno toto mohlo způsobit, a faktem zůstává, že některé z myšlenek a předpovědí implementovaných do jeho textu se již staly zcela či částečně realitou, které společnost v globálním měřítku pozvolna čelí. Na Mannově textu je zajímavé, že přináší model s alternativními možnými scénáři budoucího vývoje, které může čtenář dále diskutovat, případně problematizovat. Alternativy jsou nosným aspektem textu, neboť čtenář získává dojem, že možné je vše, že vše je zároveň nejisté a jediné, co je jisté, je právě ona nejistá budoucnost. Na otázku, kterou naznačuje název textu, autor čtenáři tedy neodpovídá, spíše jej směřuje oproti předchozím autorům k vlastnímu uchopení problému a domýšlení možných důsledků jednotlivých představených scénářů.

Očekávání kolapsu kapitalismu bylo ústředním prvkem oficiální ideologie Sovětského svazu, který se sám zhroutil. S touto skutečností pracuje v knize Georgi Derlugian (s. 135–174), jenž ukazuje, jaké bylo skutečné postavení sovětského experimentu v širším kontextu světové geopolitiky, které nakonec způsobilo jeho sebedestrukci. Kapitola nazvaná „*Co byl komunismus*“ je od ostatních autorských počinů odlišná především svým pojetím v podobě jakési problematizované případové studie odůvodněné přesvědčením autora, že komunismus zůstává v mnoha myslích stále hlavní alternativou kapitalismu. Předpověď konce kapitalismu

pak na základě své argumentace autor neztotožňuje ani ji nepřipodobňuje s bolševickou revolucí roku 1917, spíše jej vidí jako jistou podobu „*masové občanské mobilizace typu Pražského jara roku 1968 a perestrojce na jejím vrcholu v roce 1989*“ (s. 173). Autor svým textem vyzývá ke smělému a odpovědnému přemýšlení o budoucnosti, které je nutno podložit jak vypracováváním politických a ekonomických programů, tak zvažováním možných koalic a vzájemných ústupků s cílem minimalizovat nejistoty přechodu v podmínkách velké krize.

Craig Calhoun (s. 175–215) je do jisté míry odlišného názoru než autoři s jistotou předpovídající pád kapitalismu a ve svém textu předkládá domněnku, že reformovaný kapitalismus může být zachráněn, přičemž vychází z okolnosti, že kapitalismus není pouze tržní, ale též politickou ekonomikou a jeho institucionální rámec je utvářen politickým rozhodováním. Předpokládá, že obnova kapitalismu však přivede jeho proměnu a s ní též proměnu moderního světového systému. Jeho poselstvím směrem ke čtenáři je tedy změna, otázkou zůstává, zda bude tato změna adekvátní

a zda umožní zvládat rizika a odvracet vnější hrozby.

V úryvku poslední kapitoly shrnují autoři nejen vyhlídky lidstva, ale také komparují jednotlivé přístupy, názory a předpovědi, které v knize prezentovali.

Knihu postupují do jisté míry teoretické neshody autorů týkající se způsobů, jak vnímají svět a jejich vyhlídky do budoucna. Faktem však zůstává, že tyto neshody ani autoři neskrývají a pro čtenáře je tento aspekt obohacujícím, které mu dává možnost vlastní problematizace. Autoři se shodují v tom, že svět vstoupil do bouřlivého a chmurného historického období, ústřední otázkou zde je, zda dojde k významné strukturální přeměně a ačkoli se autoři neshodují v některých bodech prognózy, jejich sociologický pohled má mnoho společných prvků. Kniha je tak velmi odvážným a současně velmi zdařilým počinem směřujícím k predikci možného dalšího směřování kapitalistického světa s využitím argumentace vycházející z vědeckých poznatků z oboru makrohistorické sociologie.

Alena Lochmannová*

VOGLER, John (2016): *Climate Change in World Politics*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Problematika klimatické změny coby jedné z největších výzev současného světa již dávno není pouze doménou výzkumu ze strany přírodních věd, ale z různých úhlů pohledu se jí snaží uchopit rovněž společenskovední disciplíny. Mezinárodní vztahy soustředí v tomto ohledu svou pozornost pře-

vším na oblast mezinárodního klimatického režimu, jehož podstatnou součástí jsou globální klimatická vyjednávání. Při nich se státy snaží dohodnout na tom, jak omezit lidskou činností produkované emise skleníkových plynů a tím zabránit dalšímu oteplování planety Země, které by, podle tvrzení

*Ing. Alena Lochmannová, Ústav etnologie, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, lochmannova@ssinfis.cz.

většiny vědců, vedlo k dalekosáhlým dopadům na způsob života moderní lidské civilizace.

S nástupem nového milénia se klimatická změna „*institucionalizovala v mezinárodních vztazích jako téma nejvyšší priority*“ (Hall 2016, 60) – politické, ekonomické i sociální – a její řízení (climate governance) se „*v 21. století stalo záležitostí geopolitiky*“ (Streck a Terhalle 2013, 533). O relevanci těchto tvrzení svědčí v posledních letech narůstající počet odborných výstupů, které se věnují studiu vzájemných vazeb mezi spleťtými sítěmi mezinárodní politiky a složitým předivem komplexního fenoménu klimatické změny. John Vogler patří na tomto poli k nejuznávanějším a nejplodnějším autorům. Řečeno sportovní terminologií, řadí se spolu se jmény jako Oran R. Young, Paul G. Harris, Sebastian Oberthür či Mary E. Pettenegerová do „1. ligy“ akademiků, jež se soustavně věnují environmentálním tématům v mezinárodních vztazích.

Voglerova nejnovější monografie *Climate Change in World Politics* shrnuje jeho dlouholetý zájem o uvedenou problematiku a je fundovanou analýzou (ne)funkčnosti mezinárodního klimatického režimu za více jak dvě desetiletí jeho existence. Historie tohoto režimu, jež se započala psát okamžikem přijetí Rámcové úmluvy OSN o změně klimatu (UNFCCC) na konferenci v Rio de Janeiru v roce 1992, je orámována řadou neúspěšných vyjednávání mezi národními státy, na což pravidelně poukazují především zástupci nevládních organizací. Některé z autorů (např. Harris 2011) vedla tato skutečnost k odmítnutí stávající podoby mezinárodního klimatického režimu, v němž dominují národní státy. Vogler jejich neschopnost se dohodnout nepopírá, zároveň je

ale přesvědčen o tom, že by i nadále měly být klíčovými jednotkami režimu, protože „*při absenci centrální světové vlády jsou jedinými aktéry dostupnými dostatečnými kapacitami a legitimitou zorganizovat aktivity, jež jsou potřebné k zachování zemské atmosféry jako globálního veřejného statku*“ (s. 5).

Ostatně kladný výsledek Pařížské klimatické konference z prosince 2015, na které se státy dokázaly shodnout na nové smlouvě, jež od roku 2020 nahradí Kjótský protokol, hovoří ve prospěch Voglerova argumentu. Zde je třeba dodat, že monografie *Climate Change in World Politics* vyšla jen měsíc po dojednání Pařížské dohody, její závěry tedy nemohly být, logicky, v knize zohledněny.

Interpretovat chování států v rámci mezinárodního klimatického režimu skrze jejich zájmy, motivace a identity a díky tomu pak porozumět složitostem jejich kooperace i vývojové dynamice režimu, takto lze formulovat ústřední cíl Voglerova díla. Autor se k jeho naplnění nebojí využít vícero teorií mezinárodních vztahů (od realismu po konstruktivismus), přičemž teoretický eklekticismus obhajuje „*specifičností klimatického režimu*“ (s. 8). Počin je to možná diskutabilní, každopádně hodný respektu, neboť značné množství titulů zabývajících se mezinárodní klimatickou politikou se teoriím mezinárodních vztahů alibisticky vyhýbá či je zmiňuje jen velmi okrajově.

Je-li řeč o vytyčených úkolech ze strany autora, pak není možné opomenout další důležitý aspekt knihy, jímž je zasazení mezinárodních klimatických vyjednávání do kontextu měnícího se mezinárodního řádu. „*Převážná část výzkumu o klimatickém režimu má tendenci se soustředit na samotný režim, spíše než na širší strukturální kon-*

text mezinárodního systému“ (s. 6), vysvětluje Vogler v úvodu knihy. Nutno konstatovat, že se mu této linie, která se publikací táhne jako červená nit, daří držet. Jinými slovy, každá z osmi kapitol je vlastně „příběhem“ mezinárodního klimatického režimu a jeho aktérů vyprávěným na pozadí klíčových událostí světové politiky.

Toto pojetí je patrné hned v úvodní části (Introduction), tak poté i ve druhé a třetí kapitole (Framing and Fragmentation; The UNFCCC Regime). Obě se svorně zabývají okolnostmi vzniku klimatického režimu a jeho následným vývojem do počátku roku 2015. Vogler zde tvrdí, že podoba klimatického režimu určil jednak rozpad bipolárního světa a následný nástup globalizace pod kuratelou Západu na čele s hegemonem – Spojenými státy, a jednak proces „*vyjednávání mezi globálním Severem a Jihem, tak jak je vyjádřen v konceptu udržitelného rozvoje*“ (s. 35). Ten byl obsáhle diskutován v roce 1992 na již zmiňované Konferenci OSN o životním prostředí a rozvoji v Rio de Janeiru (na tzv. Summitu Země).

Vogler v tomto směru opakovaně zdůrazňuje klíčový význam principu „*společné, ale rozdílné odpovědnosti a příslušných kapacit*“¹ (CBDR-RC), který po jeho soudu „*zaujímá místo v samotném srdci klimatického režimu*“ (s. 40). Dodává však, že v průběhu vývoje režimu se právě tento princip záhy ukázal být jeho hlavním neuralgickým bodem, který řadu klimatických vyjednávání zavedl do patové situace tím, že striktně trval na rozlišení smluvních stran UNFCCC na průmyslové země bohatého Severu (Annex I Parties)

a státy chudého Jihu (Non-Annex I Parties).

Toto rigidní rozdělení vedlo mnohdy k „zákopové válce“ obou táborů, z nichž jeden lpěl na stanovení limitů snižování emisí skleníkových plynů, které by měly být závazné i pro rychle se rozvíjející ekonomiky Jihu (s důrazem na případ Číny a Indie), zatímco druhá strana s poukazem na etickou normu „klimatické spravedlnosti“ trvala na tom, že má morální právo podřizovat své klimatické politiky imperativu sociálního a hospodářského rozvoje.

Z Voglerova pohledu je tato dichotomie Severu a Jihu – v rámci mezinárodního klimatického režimu – „*dlouhodobě neudržitelná, jelikož objem emisí skleníkových plynů vyprodukovaných rozvojovým světem překročil výši emisí od zemí OECD*“ (s. 168). Na druhé straně si je vědom toho, že rozvinuté a rozvojové státy nemohou být v otázce snižování emisí skleníkových plynů postaveny na stejnou startovní čáru. To by bylo podle jeho mínění „*politicky a eticky neobhájitelné*“ (s. 168).

Ve čtvrté a páté kapitole (Interests and Alignments; The Pursuit of Justice) je předmětem Voglerova zájmu problematika upřednostňování národních zájmů při globálních klimatických rokováních, která jsou díky tomu poměrně často hrou s nulovým součtem. Státy při jednáních – v souladu s paradigmaty realismu – staví na první místo svou suverenitu, teritoriální integritu a ochranu ekonomických zájmů, jež by mohly být v případě souhlasu se snižováním emisí skleníkových plynů ohroženy. To se týká zejména

¹Podle tohoto principu, zakotveného v Rámcové úmluvě OSN o změně klimatu a pozdějším Kjótském protokolu (1997) k této úmluvě, nesou hlavní odpovědnost za rostoucí koncentrace skleníkových plynů v atmosféře rozvinuté země. Jejich závazkem je nejen snižovat emise skleníkových plynů, nýbrž i poskytovat finanční a technologickou pomoc rozvojovým zemím za účelem ochrany klimatu.

zvažovaného odklonu od fosilních paliv a následného přechodu na obnovitelné zdroje, což mnoho států chápe jako potenciální problém pro vlastní energetickou bezpečnost.

Na půdě každoročních konferencí smluvních stran Rámcové úmluvy OSN o změně klimatu, tzv. klimatických summitů, kterých se účastní takřka 200 zemí, hájí státy své zájmy a vyjednávací pozice převážně prostřednictvím utvořených koalic a mocenských bloků. Vogler podává jejich výčet a upozorňuje, že se jedná jak o dlouhodobě fungující sdružení (např. skupina G77), tak i o ad hoc vytvořená uskupení, mezi nimiž jmenuje jako jeden z nejznámějších příkladů koalici „BASIC“ tvořenou Čínou, Indií, Brazílií a Jihoafrickou republikou. Dohromady se dala pro potřeby konference COP15 v Kodani (2009), kde se řádně zviditelnila uzavřením dohody se Spojenými státy (za zády Evropské unie). Tato dohoda sice nebyla formálně přijata jako výsledek konference, pro mezinárodní klimatický režim však znamenala přelom zásluhou diplomatického úspěchu nových mocností globálního Jihu, který se posléze odrazil v jejich „komplexnějším zapojení do tvoření podoby budoucí klimatické dohody“ (s. 151).

Odkazy na kodaňský summit se to v textu jen hemží. Vogler považuje COP15 za jasný odraz nového rozložení sil na globální scéně, čímž má mj. na mysli rostoucí politicko-ekonomický význam „BASIC“ zemí a s tím spojené výzvy, jak tyto nastupující mocnosti začlenit do stávajícího mezinárodního systému. Stejně tak si v případě Kodani všimá oslabené vyjednávací po-

zice Západu, do značné míry způsobené tehdejší nutností primárně se koncentrovat na řešení následků globální finanční krize.

Také šestá kapitola – pod názvem „Recognition and Prestige“ – soustředí svou pozornost na národní státy a jejich vystupování na globálních klimatických fórech. Autor je toho názoru, že jejich chování při klimatických vyjednáváních není formováno výhradně sledováním národních zájmů, ale že zde důležitou roli sehrává i touha těchto aktérů po prestiži a uznání ve světě mezinárodní politiky; což jsou nemateriální faktory, které ve svých teoretických konceptech staví do popředí sociální konstruktivisté.

Jako příklad uvádí Vogler působení Číny, jejíž politické elity se rozhodly využít mezinárodního klimatického režimu coby platformy, na které by „Říše středu“ mohla ukázat své rostoucí velmocenské ambice a odhodlání být vlivným hráčem globálního dění.

„V Kodani byla pro Čínu mnohem důležitější politika vyjednávání než samotný klimatický režim“ (s. 126). Čínská delegace na summitu v dánské metropoli zablokovala v podstatě jakýkoliv návrh dohody, která by ostatním zemím určila konkrétní cíle v oblasti snižování emisí skleníkových plynů. Záměrem Pekingu bylo vynutit si respekt u politických špiček Západu, a jak Vogler podotýká, vyslat jasný signál domů, že Čína je v aréně světových velmocí akceptována za rovnocenného partnera. V momentu, kdy čínští představitelé usoudili, že se tohoto statusu podařilo dosáhnout, od základů proměnili strategii pro klimatická vyjed-

²Na obratu v přístupu Číny k politice ochrany klimatu měly velký podíl další faktory. V první řadě to byla snaha udržet tempo hospodářského růstu a míru socio-ekonomického rozvoje země prostřednictvím restrukturalizace ekonomiky směrem k její nízkouhlíkové verzi. Významnou roli bezpochyby sehrála též skutečnost, že Čína a její obyvatelstvo čelí v obrovské míře poškozenému

návání a začali se prezentovat výrazně konstruktivnějším přístupem² ve snaze ukázat svou zemi jako zodpovědného aktéra mezinárodního systému. Platilo to pro všechny čínské účasti na klimatických summitech počínaje COP 16 v meckém Cancúnu (2010).

Z předchozích řádků vyplývá, že podstatná část knihy se zaměřuje na aktéry klimatického režimu. Sedmá kapitola (Structural Change and Climate Politics) navazuje tím, že přidává dimenzi zohledňující strukturu režimu. Vogler se tu především opírá o skutečnost, že za plných 70 procent globálních emisí skleníkových plynů je zodpovědná šestice velkých hráčů – Čína, USA, EU, Indie, Japonsko a Rusko. Žádný z nich však neplní úlohu potenciálního hegemonu zajišťujícího stabilitu režimu. Na místě jsou proto spíše úvahy o „koncertu klimatických velmocí“ či „klimatickém minilateralismu“, jehož hnacím motorem by měla být čínsko-americká spolupráce. „*Participace obou zemí je podmínkou jakékoliv efektivní klimatické dohody*“ (s. 151).

V závěrečné osmé kapitole shrnuje profesor anglické Keele University svůj pohled na dosavadní působení Kjótského protokolu a správně předpovídá, že režim, který jej nahradí, bude spoléhat na dobrovolně stanovené příspěvky jednotlivých zemí, které si samy určí, v jaké míře a jakým tempem přistoupí ke snižování emisí skleníkových plynů; primárně s ohledem na to, aby nebyl ohrožen jejich socio-ekonomický rozvoj. Základy tohoto nového přístupu, jak autor připomíná, se zrodily na již zmiňovaném summitu v Kodani, který bývá přitom často líčen jako totální fiasko. Vogler nevidí celou konferenci pouze v temných barvách,

ale je schopen si povšimnout i různých světlejších odstínů. Tím nabourává jedno ze zažitých „klimatických klíšé“ a to, že tak činí, patří k pozitivním momentům jeho monografie.

Slabých stránek má kniha poskrovnu. Aby však byla ještě komplexnějším znázorněním pozice, v jaké se v současné mezinárodní politice nachází téma klimatické změny, slušela by jí obsáhlejší zmínka (třeba ve formě samostatné kapitoly) o dalších významných aktérech. Města, regiony, nadnárodní koncerny, nevládní organizace, různé občanské iniciativy a samozřejmě představitelé soukromého sektoru mají svůj nezanedbatelný vliv na mezinárodní klimatická vyjednávání. Nepochybně i jejich zásluhou se podařilo v Paříži dosáhnout dohody, která dává naději na existenci efektivnějšího klimatického režimu, v němž nebudou vítězit jen partikulární mocenské zájmy národních států a jejich účelově vytvořených koalic.

Monografie *Climate Change in World Politics* je právě z tohoto pohledu cenným připomenutím toho, jakou katarzí si musel mezinárodní klimatický režim, zejména v poslední dekádě, projít. Zda se doopravdy jednalo o ozdravný proces, ukáží až následující roky, kdy před mezinárodním společenstvím stojí zásadní úkol, a to implementace Pařížské dohody. Především tu půjde o posílení závazků všech (!) států v otázce snižování emisí skleníkových plynů, tak aby bylo možné udržet míru globálního oteplování pod dvěma stupni Celsia oproti hodnotám z předindustriálního období. Stejně tak se bude řešit technologická a finanční podpora chudých států Jihu k naplnění jejich klimatických ambicí, a to nejen ve sféře

životnímu prostředí (především znečištění ovzduší) i důsledkům změny klimatu v podobě extrémních výkyvů počasí, nižšího úhrnu srážek, zvyšování hladiny moře atd.

mitigačních opatření, ale především v jejich úsilí adaptovat se na změnu klimatu.

Všechny tyto body by měly být dostatečně lákavou „návnadou“ pro akademiky z oblasti mezinárodních vztahů, aby se problematice klimatické změny věnovali v ještě intenzivnější míře než dosud. Bude-li mezi nimi i John Vogler, bude to jen dobře. Jeho nejnovější dílo je totiž významným příspěvkem do debaty o vztahu klimatické změny a mezinárodní politiky a už nyní lze kvitovat s povděkem, pokud se v budoucnosti dočká aktualizovaného vydání.

Další použité zdroje

HALL, Nina (2016): The Institution-

alisation of climate change in global politics. In: Sosa-Nunez, Gustavo a Atkins, Ed (eds.): *Environment, Climate Change and International Relations*. Bristol: E-International Relations, s. 60–74.

HARRIS, Paul G. (2011). Reconceptualizing Global Governance. In: Dryzek, John S., Norgaard, Richard B. a Schlosberg, David (eds.): *The Oxford Handbook of Climate Change and Society*. Oxford: Oxford University Press, s. 639–652.

STRECK, Charlotte a TERHALLE, Maximilian (2013): The changing geopolitics of climate change. *Climate Policy*, roč. 13, č. 5, s. 533–537.

Daniel Tichý*

DEUZE, Mark (2015): *Media Life. Život v médiích*. Praha: Karolinum.

Mark Deuze, působící v současné době jako profesor mediálních studií na Amsterodamské univerzitě, je autorem řady vědeckých článků a monografií, z nichž můžeme uvést například *Media Work* (2007) a *Managing Media Work* (2010). Ve svých pracích, stejně jako ve své první knize přeložené do češtiny s názvem *Media Life: Život v médiích*, se zabývá dopady nových médií na jedince žijícího v globalizované společnosti. Kniha je rozdělena do osmi hlavních kapitol a následně do dílčích podkapitol. Každá z kapitol se zabývá jiným aspektem života v médiích, nicméně celá kniha čtenářsky atraktivně plyne a problematiku analyzovanou v jednotlivých kapitolách jsou koherentní.

Krátkou úvodní kapitolu autor využil k obecnému představení teorie života v médiích, nastínění jeho

problematikých aspektů, kterými se zabývá v jednotlivých kapitolách a stručnému popisu jejich obsahu. Hned na prvních řádcích autor používá trefného metaforického přirovnání a tvrdí, že „*média jsou pro nás tím, čím je voda pro ryby*“ (s. 7) – tedy že jsou natolik součástí našeho životního prostředí, že je prakticky nemáme šanci vnímat. Na této myšlence je vystavěna vlastně celá Deuzeho teorie, kterou v následujících kapitolách systematicky rozvíjí.

V první kapitole s názvem „*Život v médiích*“ Deuze charakterizuje proces odluky člověka od stroje a současně ukazuje na mnoha příkladech z literatury i filmové tvorby, že společnost se odjakživa obává stírání rozdílů mezi technikou a lidmi. Z těchto i dalších uvedených příkladů vyplývá základní problematický aspekt: lidská pochyb-

*Mgr. Daniel Tichý, Katedra politologie a mezinárodních vztahů, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni, dtichy@kap.zcu.cz.

nost o schopnosti jednoznačného rozlišení člověka od stroje.

Druhá kapitola „Média dnes“ je věnována vlivu médií na společenské struktury. Je paradoxem, že média si ve svém životě neuvědomujeme, i když úspěšně řídí naši každodenní realitu a vedou se o nich nikdy nekončící debaty. Autor dochází k závěru, že čím více se média odhmotňují, tím více lidé hovoří o tom, co pro nás vlastně znamená.

Ústředním motivem třetí kapitoly s názvem „Co média dělají“ je proces „ztracení se“ v médiích. Deuze upozorňuje na to, že způsob, jakým s médii nakládáme, nás ve skutečnosti odvádí od našich bližních, protože nám umožňuje soustředit se jen a pouze na to, co zajímá nás samé.

V kapitole „Vně médií není života“ autor nahlíží na život v médiích jako na život v obrovské veřejné knihovně, v kompletním archivu, který je neustále aktualizován buď námi samými, nebo ostatními. Deuze se také dotýká problematiky neustálého sledování bezpečnostními kamerami na veřejných místech za účelem vytvoření „dokonalé společnosti“.

V kapitole „Společnost v médiích“ si Deuze pokládá otázku, jací lidé vlastně jsme, když žijeme v médiích, a poprvé užívá metafory zombií. Zpočátku tak činí v lehce ironickém duchu, později pak s naprostou vážností. Zombie mohou být jak média, tak lidé. Život v rychle se technicky inovujícím světě s sebou přináší vznik rozsáhlých pohřebišť (ne)mrtvých médií. Lidé odkládají leckdy stále funkční, nicméně zastaralou techniku, kterou Deuze souhrnně nazývá „zombie média“. Pokud my sami žijeme stále v médiích, tak si méně uvědomujeme okolní svět a jsme méně naladěni na

své smysly. Stáváme se tak jakýmiisi „bezzivotnými automaty“. Tomuto procesu dává autor název „zombiefikace společnosti“.

Jestli vnímáme vše skutečně pomocí médií, jak nám mohou média pomoci přiblížit se realitě? Touto problematikou se autor zabývá v kapitole „Společně sami“, kde nastiňuje pocity, které zakoušíme ve vztahu vůči sobě i ostatním v životě v médiích.

Nutností používání médií k přežití je věnována sedmá kapitola s názvem „V médiích se přizpůsobujeme“. Zde autor upozorňuje na fakt, že všechny politické strany, zájmové skupiny i státní organizace musí nutně mít mediální strategii, jinak mají minimální šanci na sebe upozornit. Toto všechno může v extrému vést až k tzv. Trumanovu syndromu, který autor představuje v poslední kapitole „Život uvnitř médií“. Lidé mají pocit, že všichni lidé kolem nich jsou herci, věci jsou kulisy a nic není skutečné.

Autor při zpracovávání této knihy pracoval s širokou škálou různých zdrojů. Nevycházel však pouze z odborných prací jiných badatelů v oblasti nových médií, ale používal také velké množství příkladů z popkultury, což textu jen prospělo. Autor nezůstává pouze v oblasti mediálních studií a vypůjčuje si například i citace z děl z oblasti neurovědy, filozofie, psychologie, architektury, umění a mnoha dalších. Obsáhlý a pestrý soupis zdrojů na konci knihy jen ukazuje, jaká je tomuto tématu v současné době věnovaná pozornost v mnoha různých oborech a jak je toto téma aktuální a důležité.

Svým lehce kontroverzním pojetím médií do jisté míry navazuje na Marshalla McLuhana, když tvrdí, že v knize používá pojem média jako synonymum k pojmu informační a komunikační

technologie, tedy obecněji „stroje“. Na rozdíl od McLuhana Deuze však netvrdí, že média náš život determinují, ale ať chceme nebo ne, odehrávají se v nich všechny aspekty našeho života.

Nejpodnětnější a dalo by se říci nejcennější je nepochybně pasáž, ve které autor předkládá teorii „zombiefikace společnosti“. Z počátku může použití tohoto slovního spojení působit nemístně, nicméně Deuze svou teorii a použití terminologie podkládá mnoha zdroji. Předkládá ucelené argumenty a zpočátku nedůvěřivému čtenáři pak nezbývá než souhlasit, že použití termínu je oprávněné. Upozorňuje zde totiž i na vedlejší aspekty medializace společnosti, které se často přehlíží – v tomto případě na vznik „pohřebišť médií“ a s nimi spjatý neblahý vliv na životní prostředí. Mediální artefakty totiž bývají

vyrobeny z rizikových, ale i vzácných materiálů, jejichž likvidace je náročná a nákladná.

Media Life je kniha jistě podnětná, ale do jisté míry nerealistická. Deuze popisuje naprosté a perfektní splnutí člověka s médii, nicméně jako by opomíjel tu část společnosti, která není příliš technicky zdatná, případně tu část, která žije mimo dosah médií. Zdá se tedy, jako by svou knihu směřoval na určitou uzavřenou komunitu technicky schopných, tvořivých a uvědomělých lidí, kteří mají neustálý přístup k síti a nikdy se nevzdálí od signálu mobilního telefonu. Těžko říct, nakolik bude tato vize „ideální“ společnosti v budoucnosti reálná, nicméně v současné době máme k tomuto modelu zatím daleko.

Kateřina Balcarová*

*Bc. Kateřina Balcarová, Katedra filozofie, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni, kbalcar@students.zcu.cz.